

Dr. Öğr. Üyesi Milad SALMANI

Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi
Müzik Bilimleri ve Teknolojileri Fakültesi
Müzikoloji Bölümü
Ankara/TÜRKİYE
milad.salmani@gmail.com
ORCID

**İDRİS-İ BİTLİSİ'NİN MÜNÂZARA
RİSÂLELERİ VE MÜNÂZARA-İ
RÛZE VÜ İYD ADLI ESERİ**

POMPHLETS OF IDRIS BITLISI'S
ON DEBATE AND DEBATE OF
FASTING AND FEAST

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Yükleme Tarihi: 10.05.2023
Kabul Tarihi: 08.08.2023
Yayımlanma Tarihi: 31.10.2023

Article Information: Research Article
Received Date: 10.05.2023
Accepted Date: 08.08.2023
Date Published: 31.10.2023

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin**.

Atf/Citation

Salmani, Milad, "İdris-i Bitlisi'nin Münâzara Risâleleri ve Münâzara-i Rûze vü İyd Adlı Eser", *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]*, Yıl 9, Sayı 19, Güz 2023, s. 187-200.

Salmani, Milad, "Pomphlets of Idris Bitlisi's on Debate and Debate of Fasting and Feast", *Hikmet-Journal of Academic Literature*, Year 9, Volume 19, Fall 2023, p. 187-200.

10.28981/hikmet.1295138

Dr. Öğr. Üyesi Milad SALMANİ

**İDRİS-İ BİTLİSİ'NİN MÜNÂZARA RİSÂLELERİ VE MÜNÂZARA-İ RÛZE VÜ İYD ADLI
ESERİ***

POMPHLETS OF IDRIS BITLISI'S ON DEBATE AND DEBATE OF FASTING AND FEAST

ÖZ

Münâzara, önemli bir edebî gelenektir. Türk edebiyatı araştırmacıları münâzaranın edebî 'tür'den ziyade edebî 'tarz' olduğu kanaatindedirler. Münâzaralar form veya içeriklerine göre çeşitli gruplarda sınıflandırılmaktadır. Münâzara geleneğinde genellikle iki canlı veya iki cansız, birinin diğerinden üstünlüğü konusunda tartışmaya başlar ve bu tartışmalar diyalog hâlinde gelişir. Önceki asırlardan Arapça, Farsça ve Türkçe çok sayıda münâzara risâlesi günümüze ulaşmıştır. Osmanlı sahasında yazılan ve bugüne kadar üzerine yeterli çalışma yapılmayan önemli münâzara risâlelerinden biri, İdrîs-i Bitlisî'nin Münâzaratü's-savm ve'l-îd adlı eseridir. Bu eser Bitlisî'nin Anadolu'da telif ettiği ilk eseri niteliğindedir. Bu risâle Farsça kaleme alınmıştır ve eser Münâzara-i Rûze vü İyd olarak da bilinmektedir. Bitlisî, eserini 909/1504 yılında tamamlayarak II. Bayezid'e sunmuştur. Eser, şekil olarak mensur ve manzum karışıktır ve şimdîye kadar ikisi Türkiye biri ise İran'da olmak üzere üç nüshası tespit edilmiştir. Münâzarayı başlatan oruç yani Ramazan ayıdır. Oruç, kendi üstünlüğünü dile getirir. Bayram veya Şevval ayı ise gerekçeler sunarak kendi üstünlüğünü savunur. Sonra sıra hakem olarak Kurban Bayramı'na geçer ve Kurban Bayramı münâzara taraflarının önce faziletlerinden bahseder, sonra da aslında biri olmazsa diğerinin de olmayacağına ve dolayısıyla ikisinin de aynı üstünlükte olduğuna hüküm verir. Eserin sonunda II. Bayezid'e hitâben yirmi üç beyitlik bir kaside de yer almaktadır. Bitlisî, oruç ve bayram arasında münâzarayı başlatmadan önce kısa bir mukaddimede Akkoyunlu hükümetinden kaçarak Anadolu'ya doğru yola çıktığını, bu yolculukta tek başına olduğunu, Anadolu'ya vardığında Hristiyanların çok ve Müslümanların az olduğu bir şehre vardığını ve bu şehre ulaştığında Nevruz ve Ramazan ayının aynı günlere denk geldiğini dile getirir. İdrîs-i Bitlisî, İslâm diyarına varmak üzere yaklaşık bir asır önce Müslümanlar tarafından fethedilen Bulgaristan'ın Sofya şehrine gider. Sofya'da Oruç ve Bayram Münâzarası adlı risâlesini kaleme alır. Bu çalışmada İdrîs-i Bitlisî'nin münâzara türünde yazdığı iki eseri tanıtılmıştır. Akabinde Oruç ve Bayram Münâzarası risâlesinin nüshaları, eser üzerine çalışmalar ve bu eserin muhtevâsı ile ilgili bilgi verilmiştir. Ayrıca, kaynaklarda İdrîs-i Bitlisî'ye atfedilen Münâzara-i Akl bâ İşk adlı risâlenin İdrîs'e ait olmadığı ve Sâinüddin Türke-i İsfahânî'nin eseri olduğu gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Münâzâra, İdrîs-i Bitlisî, Rûze vü İyd, Oruç ve Bayram, Sâinüddin Türke, Münâzara-i Akl bâ İşk.

ABSTRACT

Debate is an important literary tradition. According to researchers of Turkish literature, debate is not a literary "genre" but rather a literary style. Debates are classified into various groups depending on their form or content. In the debate tradition, two live or inanimate subjects typically begin arguing about which of them is better than the other, and these conversations eventually turn into dialogues. A great number of debate pomphlets that were written in Arabic, Persian, and Turkish in previous eras have reached the present day. Idris Bitlisi's Münâzaratü's-savm ve'l-îd is one of the significant debate pomphlets written in the Ottoman field, on which not enough studies have been done until today. This work is the first work of Bitlisi that he wrote in Anatolia. This pomphlet was written in Persian and is known as Münâzara-i Rûze vü İyd. Bitlisi completed his work in 909/1504 and presented it to II. Bayezid. The work combines prose and verse in form, and three copies have so far been found, two in Turkey and one in Iran. The debate is started by fasting or the month of Ramadan. The superiority of fasting is expressed. Bayram or Shawwal, on the other hand, justifies its superiority by giving evidence. Then the turn passes to Eid al-Adha as a referee, and Eid al-Adha initially discusses the virtues of the debating parties before deciding that, as neither would exist without the other, they are equal in superiority. An ode of twenty-three couplets, addressed to II. Bayezid, is presented at the end of the work. Before starting the debate between fasting and feast, Bitlisi mentioned that he escaped from Akkoyunlu government and traveled alone to Anatolia, where he arrived in a city with a large Christian population and a small Muslim population, and when he reached this city, the months of Nevruz and Ramadan coincided. In order to reach the land of Islam, Idris Bitlisi travels to Sofya, Bulgaria, where the Muslims were conquered around a century ago. He wrote Pomphlet on fasting and feast in Sofya. In this study, two works written by İdris-i Bitlisi in the form of debate are introduced. Afterwards, the copies of the Fasting and the Bayram Debate treatise, the studies on the work and the information about the content of this work are given. In addition, it has been shown that the treatise called Münâzara-i Akl bâ İşk, which is attributed to Idris-i Bitlisi in the sources, does not belong to İdris and is the work of Sâinüddin Türke-i İsfahani.

Keywords: Debate, Idris Bitlisi, Rûze vü İyd, Fasting and Feast, Sâinüddin Türke, Münâzara-i Akl bâ İşk

* Bu çalışma 3-5 Mayıs 2023 tarihinde Bitlis'te düzenlenen Cumhuriyetin 100. Yılında Uluslararası Tarih, Kültür, Dil ve Sanat Bağlamında Bitlis Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulan "İdrîs-i Bitlisî'nin Oruç ve Bayram Münâzarasına Dair Risâlesi" bildirisinin genişletilmiş hâlidir.

Giriş

Münâzara, gerçeğin ortaya çıkması için yapılan tartışmadır. Bilim olarak nitelenen (Yavuz 2020, 31/574) ve Doğu ve Batı edebiyatında asırlardan beri var olan münâzaranın kaynağı ve menşei kesin olarak belirlemek mümkün değildir (Çapraz, 2018, 28-29). Münâzara İslâmiyet'ten sonra Doğu'da daha çok kelâm ve fıkhıta kullanılmakla beraber edebî gelenekte de yerini almıştır. Edebî münâzarada iki veya ikiden çok canlı veya cansız arasında bir tartışma başlar. Taraflardan biri çeşitli gerekçeler sunarak kendi üstünlüğünü dile getirir, sonra sıra diğer taraf(lar)a geçer ve o(nlar) da kendi üstünlüklerini dile getirir(ler). Akabinde, varsa bir hakem münâzaranın galibini açıklar. Münâzarada tarafların birbirine zıt düşüncelerle yaklaşmaları gerekir. Klasik Türk edebiyatında¹ ve Türk halk şiirinde münâzara her ne kadar edebî 'tür'den ziyâde 'gelenek' ve 'tarz' olarak değerlendirilse de (Köksal, 2020, 31/579) Fars edebiyâtında bir edebî 'tür' olarak kabul edilmektedir (Şemisa, 1386, 230). İran edebiyatında tespit edilen ilk münâzara örneği, Sâsânîler döneminde (226-651) ve Pehlevîce yazılmış bir şiirdir. Bu şiir, hurma ağacı ve keçi arasında geçen bir tartışmadır. Bu münâzarada hurma ağacı, keçi ve onun gibilerden daha üstün olduğunu dile getirerek münâzarayı başlatır.² Bugüne kadar yapılan çalışmalarda İslâmî dönemde ilk manzum münâzaranın Esedî-i Tûsî (ö. 465/1073) tarafından yazıldığı bilinmektedir (Öztürk, 2020). Sonraki dönemlerde münâzara İran edebiyatında önemli bir yer almaya başlamıştır ve bir edebî tür olarak varlığını devam ettirmiştir. Münâzara örneklerine Nizâmî (ö. 611/1214 [?]), Attâr (ö. 618/1221) ve Mevlânâ (ö. 672/1273), Sa'dî (ö. 691/1292) ve Hâfız (ö. 792/1390 [?]) gibi büyük şâirlerin de eserlerinde rastlamak mümkündür. Bu edebî tür, varlığını çağdaş İran edebiyatında da devam ettirmiştir ve Pervîn-i İtisâmî'nin şiirlerinin büyük bir kısmı münâzara türünde yazılmıştır.³

Farsça münâzaranın en fazla örneğine rastlanan dönemi XV. yüzyıldır. İdrîs-i Bitlisî, bu asırda doğmuş ve hayatının büyük bir kısmını bu yüzyılda yaşamış siyâset adamlarından ve velût müelliflerden biridir. Hekîmüddin ve Mevlânâ İdrîs olarak da tanınan Bitlisî, Osmanlı tarihini konu alan meşhur *Heşt Bihişt* kitabının müellifidir. İdrîs, Nurbahşiyye tarikatına müntesipliğiyle bilinen ve önemli tefsirler arasında yer alan *Câmi'u't-tenzîl ve't-te'vîl*'in müellifi, Hüsâmeddîn-i Bitlisî'nin oğludur. XV. asrın ortalarında doğduğu tahmin edilen İdrîs-i Bitlisî genç yaşta Akkoyunlu hükûmetinin (1340-1514) hizmetinde bulunmuş, Şah İsmail'in (ö. 930/1524) Safevî Devleti'nin temellerini attığı dönemde Şah İsmail'in Tebriz'e davetini reddederek Osmanlı Devleti'ne ilticâ etmiştir. Bitlisî, II. Bayezid (1481-1512) ve Yavuz Sultan Selim'in (1512-1520) hizmetinde bulunmuş ve özellikle Bayezid tarafından hayli itibâr görmüştür.

Bitlisî, "İdrîs" mahlasıyla şiirler yazmıştır. Mensur eserleri arasına

¹ Münâzara Türk edebiyatında köklü bir geçmişe sâhiptir. Türk edebiyatında münâzaranın menşei ve bu konu hakkındaki tartışmalar için bk. (Çapraz, 2018). Ayrıca, klasik Türk edebiyatında münâzara ile ilgili detaylı bilgi için bk. (Benli, 2021).

² Söz konusu münâzaranın metni ve Türkçesi için bk. (Başçı - Başçı, 2022).

³ Pervîn-i İtisâmî'nin içinde çok sayıda münâzara türü şiirlerinin de olduğu *Divân*'ı Türkçeye tercüme edilmiştir. Bk. (İtisâmî, 2019).

serpiştirdiği rubâî, mesnevî ve kasîde gibi çeşitli nazım biçimlerinin yanı sıra devlet erkânına sunduğu kasideleri de bulunmaktadır. İdrîs-i Bitlisî, 920/1520 yılında İstanbul'da vefat etmiştir ve Eyüp'te metfundur (Karataş vd., 2008, 27-28; Özcan, 2000, 485-486).⁴

İdrîs-i Bitlisî kendi döneminin önde gelen siyasetçilerinden biri sayılmaktadır. Babasının âlimliği İdrîs'in de çocuklukta iyi bir tahsil görmesine sebep olmuştur. Genç yaşlarında Tebriz'de Abdurrahmân-ı Câmî (ö. 898/1492) başta olmak üzere o bölgede bulunan önemli ilim ve tasavvuf erbabıyla tanışan Bitlisî siyaset, felsefe, tıp, tarih, tasavvuf ve ahlâk olmak üzere farklı disiplinlerde eserler telif etmiştir. İdrîs, eserlerinin çoğunu Farsça ve bir kısmını da Arapça yazmıştır (Özcan, 2000). Bitlisî'nin münâzara türünde yazdığı iki eseri bulunmaktadır ve bu eserlerin ikisi de Farsçadır: *Mir'âtü'l-cemâl (Münâzara-i Mihr ü Mâh)*, *Münâzaratü's-savm ve'l-îd (Münâzara-i Rûze vü İyd)*.

Yukarıda adı geçen iki eser dışında *TDV İslâm Ansiklopedisi*'nde (Özcan, 2000, 487) ve Purcevadî'nin makalesinde (1382, 6) *Münâzara-i İşk bâ Akl* adıyla münâzara türünde yazılı Farsça bir risâle daha İdrîs Bitlisî'ye atfedilmiştir. Tek nüshası Beyazıt Devlet Kütüphanesi nr. 5863'te kayıtlı olduğu ileri sürülen bu risâlede vr. 1b'de "Hâce Sâinüddîn Münâzara-i İşk bâ Akl an-münşeâtî İdrîs el-Bitlisî rahimehullâh rahmeten vâsiaten" ibâresi kayıtlıdır. Muhtemelen bu ibareden hareketle araştırmacılar bu eserin İdrîs Bitlisî'ye ait olduğunu düşünmüşlerdir. Oysaki eserin içeriği incelendiğinde bu risâlenin Sâinüddîn Ali b. Muhammed Türke-i İsfahânî'ye (ö. 835/1432) ait olduğu anlaşılmaktadır. Türke-i İsfahânî, Muhyiddîn İbn Arabî'nin (ö. 638/1240) eserlerine yazdığı şerhlerle tanınmaktadır. Türke'nin adı Hurûfliğin kurucusu Fazlullâh Esterâbâdî'nin (ö. 796/1394) Ahmed-i Lur isimli müridinin Timurlu hükümdarı Şâhruh'a (1405-1447) Herât'ta düzenlediği başarısız kamalı suikast olayına karışmıştır (Aksu, 1998; Türke-i İsfahânî, 1375, 11-12). *Münâzara-i İşk bâ Akl* isimli eser İran'da on farklı nüshadan hareketle açıklamalarla birlikte neşredilmiştir (Türke-i İsfahânî 1375). Türke, *Münâzara-i İşk bâ Akl* adlı eserinde besmele ve hamdeleden sonra bir ilkbahar sabahı bu eseri yazmaya başladığını kaydetmiştir. Genceli Nizâmî'nin beyitlerini şâhit göstererek telif ettiği eserde kimsenin etkisi altında kalmadığını vurgulamıştır. Münâzaranın başlangıcı "ashâb-ı kudsî-şîâr-ı akl (aklın kutsal dostları)" ile "A'vân-ı Sultân İşk (Sultan Aşk'ın yardımcıları)" ile başlar. Eserde, sultan aşkın elçi olarak 'nağme'yi akıl memleketine doğru gönderdiği bölümde musiki istilahlarının ustalıkla kullanıldığı, Türke'nin bu ilme âşına olduğu görülmektedir. Aklın elçisi 'nağme' ve aşkın elçisi 'kelâm'dır. Ayrıca 'hayal', 'ilhâm', 'göz', 'kulak' ve 'vehm' eserdeki diğer elçiler ve hâliyle münâzara taraflarıdır (Türke-i İsfahânî, 1375).

Mir'âtü'l-Cemâl: *Mir'âtü'l-Cemâl* veya *Mir'ât-i Cemâl*, anlam olarak "Güzelliğin Aynası" demektir. Mihr ü mâh yani güneş ve ay münâzarası olan bu risâle mensurdur ve içinde nazım parçaları vardır. İdrîs-i Bitlisî eserini önce

⁴ İdrîs-i Bitlisî ile ilgili detaylı bilgi için bk. (Genç, 2019).

907/1501 yılında II. Bayezid'e ithâfen yazmışsa da Bayezid'in 918/1512 senesinde vefatından sonra eseri tekrar gözden geçirerek Yavuz Sultan Selim'e ithâf etmiştir (Bitlisî, 1395, X).

Bitlisî, risâlesinin adının *Mir'ât-i Cemâl* olduğunu birkaç yerde açıkça kaydetmiştir. Bunlardan biri aşağıdaki gibidir:

بِر لُوحٍ دَلَّم نَقَشَ زَدَهُ كَلِكِ خِيَالٍ
 از رَسْمِ خَطِّ وَ خَالِ نِگارِ مِثَالِ
 در صُحْبَتِ اهلِ شوقِ وَ اربابِ كَمالِ
 این مَجْمَعِه شُد نام به مرآتِ جَمالِ

[Hayal kalemi, gönlümün levhasına sevgilimin yüz çizgisi ve beninin tasvirinden nakış çizdi. Şevk ehli ve kemal erbabının sohbetinde bu eserin adı *Mir'ât-i Cemâl* oldu.] (Bitlisî, 1395, XIII).

Bu risâlede Bitlisî ay ve güneş arasında bir münâzara tertip ederek varlık âleminin yaratılışı, ilâhî nûrun tecellîsi ve 'sultan aşk'ın tüm yaratılanların hücre ve zerrelere özellikle de Hakikat-i Muhammedî'ye yerleştirildiğini ifade etmiştir (Bitlisî, 1395, X-XI). Eserinin yazılış sebebi müellifinin ifadesine göre şöyledir: Bitlisî, gece, seyr ü sülûk hâlinde sabahlarken, birdenbire sabah uykusuna dalar. Enbiya ve evliya başta olmak üzere bütün ehlullâhın toplandığı bir mecliste herkes kendi istidadı ve kabiliyetince "basîret mesnedinin reisi" olan bir "pîr" İdrîs-i Bitlisî'yi "kendi inayetlerine ve iltifatlarına mazhar buyurur" ve "bu has meclis ve ehl-i ihtisâs ortamında câzibeli bir masal ve ilginç bir hikâye" anlatmaya başlar ve mecliste hazır bulunanların sorularını cevaplar (Bitlisî, 1395, XII).

Bitlisî, eserinde aslında "basîret mesnedinin pîr"inin diliyle rüyasında gördüğü meclisi tasvir etmektedir. Müellif, 'Güneş'in Yemen şehzâdesi olarak tanıtılan 'Ay'a aşkını, onların yaratılışını ve onların evlâdı olan rûhânî ve mücerret âlemleri, dokuz feleği, yedi denizi, dört unsuru, yıldızların tesirini vb. gibi konuları sembolik bir dille ve hikâye olarak anlatmıştır. Bitlisî anlattığı hikâyelerde âyet ve hadislerin yanı sıra Arapça ve Farsça birçok şiirden alıntı yapmıştır. Eserin dili ağır ve süslüdür (Bitlisî, 1395, XII-XIII). Hacimli bir risâle niteliğinde olan *Mir'ât-i Cemâl*'in şimdiye kadar biri Medine, biri Tahran ve diğeri İstanbul olmak üzere üç nüshası tespit edilmiştir (Bitlisî, 1395, XIV-XVIII). Bunlardan Medine nüshası müellif nüshası olarak değerlendirilmiştir ve eser bu nüshası esas alınarak İran'da Alırıza Kocazade tarafından neşredilmiştir (Bitlisî, 1395).

Münâzara-i Rûze vü İyd: Bitlisî'nin Tebriz'den Anadolu'ya ilticâ sürecini de kısaca anlatan ve onun Anadolu'da yazdığı ilk eseri niteliği taşıyan *Münâzaratü's-savmi ve'l-îd* çalışmamızın konusu olmakla beraber aşağıda eser hakkında detaylı bilgi verilmiştir.

1. Oruç ve Bayram Risâlesi'nin Nüshaları ve Eser Üzerine Çalışmalar

Eserin bu güne kadar üç nüshası tespit edilmiştir:

1. İran, Kum, Mer'aşî-i Necefi Kütüphanesi, nr. 7574, vr. 45b-56b. Bu yazmanın istinsah tarihi yoktur. Yazmanın içerisinde Bitlisi'nin *Rebû'l-ibrâr* eseri de yer almaktadır (vr. 32b-45b). Tasavvuf ve felsefe alanında yaptığı araştırmalar ve yayınlarla tanınan Nasrullah Purcevadi, *Münâzara-i Rûze vü İyd*'in metnini bu nüshadan hareketle makale olarak neşretmiştir (Purcevadi, 1382). Eserin bu nüshası sondan iki yaprak eksiktir ve nüshada çok sayıda imla hatası vardır. Purcevadi, metindeki eksikler ve hatalara dikkat çekmiştir ve eserin tam metni için başka nüsha veya nüshalara ihtiyaç duyulacağını vurgulamıştır (Purcevadi, 1382, 10). Diğer iki nüshayla karşılaştırıldığında bu nüshada eksik cümleler ve farklı başlıklar da dikkat çekmektedir. Bu eksiklerin bir kısmı çalışmamızın devamında belirtilmiştir.

2. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu, nr. 1888. Bu yazmanın tamamı Muhammed bin Bilâl tarafından istinsah edilmiştir. Rahimpur'un verdiği bilgiye göre bu müstensih İdrîs-i Bitlisi'nin *Heşt-behişt* adlı eserini de 968/1560-61 yılında istinsah etmiştir (Rahimpur, 1394, 155). Nüshada Bitlisi'nin diğer risâlelerinden de bazıları yer almaktadır. *Rûze vü İyd*, bu yazmadaki beşinci risâledir, vr. 211b-226b arasında yer almaktadır ve istinsah tarihi 2 Zilkade 952 yani 5 Ocak 1546'dır. Rahimpur, bu nüshadan hareketle Purcevadi'nin yayınındaki eksik olan iki yapraklık bölümü ve söz konusu yayında Mer'aşî-i Necefi nüshasından kaynaklı hataları yayımlamıştır (Rahimpur, 1394).⁵

3. Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Koleksiyonu, nr. 3203. Bu nüsha müstakildir ve zahriyesinde "Risâletü Mevlânâ İdrîs fî münâzareti's-savmi ve'l-ıyd min kabli't-tevârih" yazılıdır. Ayasofya Koleksiyonu'nun Farsça yazma eserler kataloğunu hazırlayan Hüseyini'ye göre bu nüsha müellif nüshasıdır (Hüseyini, 1390, 336). Bu nüshanın güzel bir yazı ile yazılmış ve okunaklı olması dikkat çekicidir. Bu nüshada da diğer nüshalara göre eksikler olduğuna göre şayet müellif nüshasıysa da sunulmak üzere temize çekilmiş bir nüsha olma ihtimali yüksektir. Nüsha üzerine herhangi bir çalışma tespit edilememiştir ve bizim çalışmamız bu nüsha esas alınarak hazırlanmıştır. Gerektiği durumlarda Purcevadi'nin neşri ve Esad Efendi nüshasına da müracaat edilmiştir.

2. Nüshalar Arası Kısa Bir Mukayese

Rahimpur'un makalesinde Purcevadi'nin metin neşrindeki eksik bölüm ile birlikte metindeki birçok hatalı kelimenin düzeltildiği ve bazı kelime ve ibarelerin anlamlarının verildiğine (Rahimpur, 1394) değinmiştik. Burada, makalemizin sınırlarını geçmeyecek şekilde ve Rahimpur'un çalışmasında geçmeyen bazı farklılıkları aktarmakta fayda vardır:

⁵ Rahimpur, Süleymaniye nüshasından haberdar olduğunu fakat çalışmasını yayımladığı sıralarda nüshaya erişemediğini belirtmiştir (Rahimpur, 1394, 155).

-Mer'aşî-i Necefi (Purcevadi, 1382, 16) ve Esad Efendi'de (vr. 213a) bulunan bir beyit, Ayasofya nüshasında kayıtlı değildir. Beyit İdrîs-i Bitlisî'nin kendi beytidir ve diğer şâirlerden alıntı değildir:

بُت و تَرَسابچہ کردہ است غارت دین و ایمانم
به بدکیشی زند طَنَزَم کہ پندارَد مسلمانم

[Put ve Hristiyan çocuğu dinimi ve imanımı yağmaladı. Bu da yetmezmiş gibi, beni Müslüman sanıyor ve zâlimce benimle alay ediyor.]

-Başlıklarda farklılıklar vardır: Örneğin, Mer'aşî-i Necefi (Purcevadi, 1382, 16) ve Esad Efendi'de (vr. 213a) bulunan "Âgâz-ı Hikâyet" başlığı Ayasofya nüshasında bulunmamaktadır.

-Bitlisî'nin Sofya'yı tavsîf ettiği mesnevîsi, Ayasofya (vr. 10a-12a) ve Esad Efendi (217a-218a) nüshalarında otuz sekiz beyittir fakat Mer'aşî-i Necefi (Purcevadi, 1382, 24) nüshasında sadece on beş beyti istinsah edilmiştir. Ayrıca eserin bu bölümünde Ayasofya ve Esad Efendi nüshaları arasında hemen hemen hiç farklılık söz konusu değildir.

-Eserin sonunda II. Bayezid'e hitâben yazılan kaside Mer'aşî-i Necefi nüshasında yer almamaktadır ancak Esad Efendi ve Ayasofya nüshalarında kayıtlıdır. Esad Efendi nüshasında kasidenin başında sadece "kasîdetü't-tehniyye li-müellifihî" ibâresi yazılıyken Ayasofya nüshasında "kasîdetü't-tehniyyetü'l-ıydü's-sa'îd bi'l-ismi's-sâmî es-sultânî" ibâresi yazılıdır ve "li-müellifihî" yazılmamıştır. Her iki nüshada beyit sayısı yirmi üçtür. Beyitler arasında ise sadece 6.beytin ilk mısraında ihtilâf vardır ki bu ihtilâf Esad Efendi'nin müstensihinden kaynaklanmıştır. Beyit Ayasofya nüshasında (vr. 25a) şu şekildedir:

صفحة گردون مگر منشور شه شد کز زرش
گشته طغرا ماه عید و از شفق والای آل

[Gökyüzündeki altınlarından (yıldızlardan) bayram hilali tuğra, şafağın kırmızılığı ise al renkli vâlâ (ipek) oldu. Yoksa (bir) sayfa (gibi) olan gökyüzü padişah fermanına mı dönüştü?]

Rahimpur, makalesinde bu beyti Esad Efendi nüshasından (vr. 226a) hareketle şu şekilde okumuştur:

صفحة گردون مکز پیشه ور شد کز زرش
گشته طغرا ماه عید و از شفق والای آل

Metinde müstensihden kaynaklı bir hata bulunduğunu muhtemelen tahmin eden Rahimpur, menşûr yerine 'pîşe-ver' şeklinde okunan kelime için 'hâdim' anlamı taşıdığı ileri sürmüştür (Rahimpur, 1394, 157). Bu örnek dışında, kasidedeki ufak tefek farklılıkların sayısı on civarındadır ki bunların hiçbiri anlamı etkilememektedir. Bu farklılıklar 'ez', 'be' ve 'ber' gibi ekler ve edatlardadır.

3. Eserin İçeriği

Eser mensur olarak kaleme alınsa da içinde çok sayıda Arapça ve Farsça şiir bulunmaktadır. Dolayısıyla metin mensur-manzum karışıktır. Eserdeki Farsça manzum parçaların büyük bir kısmı Bitlisî'nin kendi şiirleridir ancak Nizâmî-i Gencevî (ö. 611/1214 ?), Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö. 672/1273), Emîr Hüsrev-i Dihlevî (ö. 725/1325), Kemâl-i Hucendî (ö. 803/1401) ve Hâfız-ı Şîrâzî (ö. 792/1390 ?) gibi şâirlerin de beyitlerini görmek mümkündür. Risâle, besmeleden sonra müellife ait iki beyit ile başlar:

ای روی تو عید و روبروی تو نماز
 پرہیز ز جز تو روزہ وین لفظ مجاز
 از رفتن کعبہ وان رہ دور و دراز
 مقصود تویی، بہ لطف ما را بنواز

[Ey sevgili! Senin yüzün bayramdır ve yüzüne bakmak namazdır. Orucumuz, senden başkasından kaçınmaktır ve bu sözüm mecazdır. Ka'be ve o uzun yola gitmekten maksat sensin, lutfünle bize kerem et.] (Bitlisî, Ayasofya, 3203, 1b).

Beyitlerin akabinde Arapça bir hamdele ve salvele yer almaktadır. Müellif münâzara hikâyesini başlatmadan önce çok kısa bir dîbâce mâhiyeti olan bu bölümde “ammâ ba'd” diyerek 908/1502 yılında bir ‘ıztırar’ sebebiyle memleketinden ayrılıp gurbete düştüğünü ifade eder. İdrîs-i Bitlisî bu yolculukta yalnızdır ve kendi âhı dışında ne kadim dostlarından kimse ne de bir seveni yanındadır. Bitlisî, Ashâb-ı Kehf misâli ‘âhir zaman’ fitnesinden kaçarak İsa'nın havârîleri gibi kendi ebeveyni ve çocuklarından ayrı kalmak durumunda olduğunu bu satırlarda ifade etmiştir (Bitlisî, Ayasofya, 3203, 2a). Elbette ki Bitlisî'nin dile getirdiği bu ‘âhir zaman’ fitnesi Akkoyunlu Devleti'nin (1340-1514) Şah İsmail (ö. 930/1524) tarafından 907/1501 yılında yıkılmasıdır.⁶ Akkoyunlular'a münşilik yapan Bitlisî, Şah İsmail'in davetini kabul etmeyip Osmanlı hükümetine sığınmaya karar vermişti ve *Münâzara-i Rûze vü İyd*, bu sığınma yolculuğunun kısa bir kesitini de anlatmaktadır. Bu yolculuk sırasında İdrîs-i Bitlisî bir müddet dağların bir köşesinde ve bir mağarada yaşadığını, devamında ise dağlık bölgelerden ve ormanlıklardan geçerek “dârü'l-harb-i küffâr”a yakın olan Memâlik-i İslâmî-i Rûm yani Anadolu'da yine ormanı olan bir şehre geldiğini ifade eder. Bitlisî bu şehrin adını vermez ama Hristiyanı çok, Müslümanı az bir şehirden bahseder. Ayrıca, oradaki Müslümanların da Müslümanlıkla pek alakadar olmadıklarından yakınıdır. Şehirdeki “gnâ ve semâ meclisleri” Bitlisî'nin dikkatini çeker. O, bu şehirde ikamet ettiği sürede Ramazan ayının Nevruz Bayramı ve Hristiyanların oruç dönemi ile aynı günlere denk geldiğini öğrenir. Burada eserin ikinci bölümü başlar:

⁶ Akkoyunlu Devleti 1501 yılında Şah İsmail tarafından yıkılsa da bu devletin resmi olarak bitişi 1514 yılında ve son Akkoyunlu hükümdarı Murad'ın ölümüyle gerçekleşmiştir. Bk. (Sümer, 1989).

ذکر مقدمه در قدوم مبارک رمضان و کیفیت مناظره او با عید در انجمن اهل ایمان

[Mübârek Ramazan ayının gelmesinin mukaddimesi ve onun ehl-i iman topluluğunda bayram ile münâzarasının keyfiyeti.] (Bitlisî, Ayasofya, 3203, 5b).

Bu bölümünde İdris Bitlisî 'Ehlullâh' olarak tanımladığı üç kardeşle karşılaştığını ve onlarla olan diyalogunu yazar. Bu üç kardeş mübarek üç aylardır: Büyük kardeş Recep, orta kardeş Şaban ve en küçükleri Ramazan. Müellif bu üç kardeşle biraz hasbihâl eder, onlara gurbete düştüğünü söyler ve onlar da İdrîs gibi aslında gurbette olduklarını ifade ederler. Bitlisî önce üç kardeşten dua beklediğini dile getirir ve sonra kendisi dua etmeye başlar. Bu sırada gaibden bir ses duyar:

بلادالله واسعة فضاها

[Allah'ın arzı geniştir.] (Bitlisî, Ayasofya, 3203, 8b).

Bu ses üzerine yola çıkmaya karar verir ve böylece Sofya'ya gider. Burada şu konuya dikkat çekmek gerekir: Bitlisî'nin Sofya'ya varışı bir sonraki Ramazan ayı olacaktır. Dolayısıyla eserin telif tarihi 908 değil, 909 olmalıdır. Böylelikle eserin milâdî olarak telif tarihi 1502 (Özcan, 2000, 487) değil Şubat/Mart 1504 olmalıdır.

Eserin üçüncü bölümünde Bitlisî, Sofya şehrine vardığını ve yine Ramazan ayı olduğunu anlatacaktır. Bu bölüm aslında Sofya'yı anlatan mensur-manzum kısa bir şehrengiz örneği olarak da ele alınabilir. Müellif, önce nesirle Sofya'yı anlatmıştır. Sonrasında ise otuz sekiz beyitlik bir mesnevî yer almaktadır. Sofya'da gördüğü dağlardan Tebriz'i hatırlar ve özer:

به یاد شهر تبریز و سهندش

ببستم دل در آن کوه بلندش

ز اشک خون به یاد کوه سُرخاب

بشستم چشم خود ز آن کوه پُر آب

گُتم بو هر سحر آنجا صبا را

که آرد نُکھت یاران ما را

[Tebriz ve Sehend dağını hatırlayarak (Sofya'nın) o yüksek dağına gönül verdim! Sürhâb dağının özleminden döktüğüm kanlı gözyaşımı o sulak dağın suyunda yıkadım. Orada, bizim dostlarımızın kokusunu bana getirir diye her saba sabâ rğzgarını kokluyorum.] (Bitlisî, Ayasofya, 3203, 11a). Bu mesnevînin içinde de II. Bayezid'e övgüler vardır:

به مُلک دین از آن هر روزه عید است

که سُلطان ممالک بایزید است

[İslâm mülkünde her gün bayramdır, çünkü memleketin sultanı Bayezid'dir.] (Bitlisî, Ayasofya, 3203, 11b).

Eserin dördüncü bölümünde müellif zorlu seyahat ve gurbetten çektiği üzüntüyü bir hikâye ve münâzara ile uzaklaştırmak ister (Bitlisî, Ayasofya, 3203, 13a). Bu bölüm, asıl münâzara için yazılmış bir ön söz niteliğindedir. Bu ön sözde Şaban ayı, Ramazan Bayramı'nın sürekli onların ağabeyi olan Ramazan ile tartıştığından bahseder. Bu münâzaraya gün gelecek Kurban Bayramı hakemlik edecektir.

Eserin beşinci bölümü münâzaranın başladığı bölümdür (Bitlisî, Ayasofya, 3203, 14a). Bu kısımda Ramazan söze başlayacaktır. Risâlenin altıncı bölümünde söz alma sırası Bayram'a gelecektir ve Bayram, Ramazan'ın iddialarına cevap verecektir (Bitlisî, Ayasofya, 3203, 16a). Eserin yedinci bölümünde de hakem yani Kurban Bayramı konuşmaya başlayacaktır (Bitlisî, Ayasofya, 3203, 20a). Risâlenin sekizinci ve son bölümünde ise önce nesir sonra da yirmi üç beyitlik bir kaside ile Ramazan Bayramı tebrik edilmiştir (Bitlisî, Ayasofya, 3203, 24a-25b). Kaside II. Bayezid'e hitâben yazılmıştır. Bu eserde münâzara taraflarına sadece bir defa konuşma hakkı verilmiştir ve taraflar arasında sıralı atışma yoktur.

4. Münâzara'nın Özeti:

Müellif, Şaban ayı ile sohbet etmektedir. Şaban ayı, ona ağabeyi Ramazan (Rûze) ve Ramazan Bayramı (Iyd, Şevvâl) arasında yıllardır süren münâzara ve mücâdeleyi anlatır. Bu münâzaraya Kurban Bayramı hakem olacaktır:

Ramazan (Rûze), Kur'ân'ın bu ayda indiğini, bin aydan daha üstün olan Kadir gecesinin bu ayın içinde olduğunu, oruçla şeriatin hükümlerinin yerine getirildiğini, o olmasa bayramın da olmayacağını, insanların Ramazan ayı ile mutlu olduğunu ileri sürer. Ramazan kendini 'mürşit', 'soylu civanmert', 'hayır düşünen nasihatçi', 'nurlu yıldız' ve 'dünya görmüş pîr' gibi sıfatlarla tavsif eder. Oruç şöyle der: "Nefis, bu ayda ve oruç tutularak terbiye edilir ve bu cihâd-ı ekberdir. Dolayısıyla oruç bayramdan daha üstündür." Öte yandan bayramı 'yeni yetme bir genç', 'dudaklarından şarap akan günahkâr bir taze gelin' ve 'gergedan boynuzu'na benzetir.

Bayram (Iyd, Şevvâl) söze Ramazan'ın faziletlerini onaylayarak başlar: Kadir gecesi ve Kur'ân'ın bu ayda indiği doğrudur ancak "Elbette Şevvâl ayı veya Bayram daha üstündür," der. Çünkü insanlar Bayram günü zekâtlarını verirler ve Bayram gününde sofralar açılır ve nimetler bu sofralara konur. Ayrıca, oruç hicran ve ayrılık ise bayram vuslat ve kavuşmadır demektir. Dolayısıyla Şevvâl kendi üstünlüğünü ileri sürmüş olur.

Bu sefer söze hakem olarak Kurban Bayramı başlar: Ramazan mücahedesinde hicran elemi olmasa bayramın vuslatının rahatlığı olur muydu? Bayram müjdesi olmasa Kadir gecesi övülür müydü? Hikmette "Her şey zıddıyla bilinir." Nitekim Hz. Peygamber "Ümmetimin ihtilafı rahmettir." diye buyurmuşlardır. Böylelikle, Kurban Bayramı konuya müdâhil olmak sûretiyle tarafların ikisinin de haklı olduğunu ve biri olmazsa diğersinin de olmayacağını ileri sürerek uzlaşşı sağlar.

Sonuç

Bu çalışmada öncelikle münâzara ve Farsça münâzaralar hakkında bilgi verilmiştir. Akabinde İdrîs-i Bitlisî'nin telif ettiği münâzaralar ve şimdiye kadar tespit edilen nüshaları ve neşirleri tanıtılmıştır. Çalışmanın devamında ise makalenin asıl konusu olan İdrîs-i Bitlisî'nin *Münâzara-i Rûze vü İyd* veya *Oruç ve Bayram* risâlesi incelenmiştir. Bu risâlenin İran'da bir ve Türkiye'de iki nüshası bulunmaktadır. İran'daki nüshası eksik olmakla birlikte çok sayıda imla hatası içermektedir. İranlı araştırmacı Nasrullah Purcevani, sadece bu nüshaya ulaşabildiği için eseri bu nüshadan hareketle neşretmiştir. Başka bir İranlı araştırmacı Rahimpur, eserin Süleymâniye Kütüphanesi Esad Efendi Koleksiyonu'ndaki nüshasından Purcevani'nin neşrine bir tekmile yazmıştır. Müellif nüshası olduğu ileri sürülen ve çok az imlâ hatası olan Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Koleksiyonu nüshası üzerine ise hiçbir çalışma tespit edilememekle birlikte bizim çalışmamızda esas alınan nüsha olmuştur. Ayrıca, kaynaklarda İdrîs-i Bitlisî'ye atfedilen *Münâzara-i Akl bâ Işk* adlı Farsça risâlenin Bitlisî'ye ait olmadığı, Sâinüddîn Türke-i İsfahânî'nin eseri olduğu ve bu risâlenin İran'da neşredildiği gösterilmiştir.

İdrîs-i Bitlisî'nin *Oruç ve Bayram* risâlesi hakkında daha önce yapılan Türkçe detaylı çalışma tespit edilememiştir ve eserin içeriği ilk defa detaylı bir şekilde Türkçe açıklanmıştır. Münâzara hikâyesini aslında Şaban ayı İdrîs-i Bitlisî'ye anlatmıştır ve Bitlisî bu münâzarayı aktarmaktadır. Münâzarayı başlatan oruçtur. Oruç veya rûze çeşitli gerekçeler sunarak kendi üstünlüğünden dem vurmakla kalmayıp bayrama bazı hakaretler de dile getirir. Bunun üzerine Şevvâl de kendi üstünlüğünü savunur. Taraflar sadece bir defa söz aldıktan sonra sıra hakeme yani Kurban Bayramı'na geçer. Kurban, eşyaların zıtlarıyla var olduklarını, bu tartışmada da taraflardan biri olmazsa diğerinin de olmayacağını hatırlatarak her iki tarafın aynı üstünlükte olduğunu ifade eder ve münâzara biter. Münâzara'nın sonunda II. Bayezid'e hitâben yazılan bir de Farsça kaside yer almaktadır.

Kaynakça

- Aksu, Hüsamettin. "Hurûflîk". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 18/408-412. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1998.
- Başçı, Nezahat - Başçı, Veysel. "Kadim Bir Münâzara ve Müfâhare Örneği: Dreht-i Âsûrîg". *İran Çalışmaları Dergisi* 6/2 (2022), 343-377. <https://doi.org/10.33201/iranian.1163104>
- Benli, Şeyma. *Klasik Türk Edebiyatında Münazara: Sümerlerden Osmanlılara Bitmeyen Tartışmaların Hikâyesi*. İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2021.
- Çapraz, Erhan. "Mücadele'den Münazara'ya: Türk Edebiyatında Münazaranın Kaynağına Dair İçtimai Bir Bakış". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 58/1, (2018), 21-41. <https://doi.org/10.26650/TUDED412765>

- Genç, Vural. *Acem'den Rum'a Bir Bürokrat ve Tarihçi: İdris-i Bitlisi (1457-1520)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019.
- Hüseyni, Seyed Muhammd Taki. *Fihrist-i Destnevisha-yı Farsi-i Kitabhane-i Ayasofya*. Tahran: Kitabhane-i Meclia-i Şura, 1390.
- İdrîs-i Bitlîsî. *Mir'âtü'l-cemâl*. haz. Ali Rıza Kocazade. Tahran: Timsal, 1395.
- İdrîs-i Bitlîsî. *Münâzara-i Rûze vü İyd*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Esad Efendi Koleksiyonu. nr. 1888.
- İdrîs-i Bitlîsî. *Münâzara-i Rûze vü İyd*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Ayasofya Koleksiyonu. nr. 3203.
- İtisâmî, Pervîn. *Divan*. çev. Nimet Yıldırım. İstanbul: Dergah Yayınları, 2019.
- Karataş, Mehmet vd. (ed.). *Terceme-i Heşt Bihîşt*. Ankara: BETAV, 2008.
- Köksal, Mehmet Fatih. "Münâzara". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 31/579-580. Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2020.
- Özcan, Abdülkadir. "İdrîs-i Bitlisi". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 21/485-488. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2000.
- Öztürk, Mürsel. "Münâzara". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 31/576-577. Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2020.
- Purcevadi, Nasrullah. "Münazara-i Ruze vü İyd". *Mecelle-i Maarif* 59 (1382 hş.), 3-39.
- Rahimpur, Mehdi. "Derbare-i Münazara-i Ruze vü İyd". *Name-i Ferhengistan* 56 (1394 hş.), 152-167.
- Salmani, Milad. "İdrîs-i Bitlisi'nin Oruç ve Bayram Münâzarasına Dair Risâlesi". *Uluslararası Tarih, Kültür, Dil ve Sanat Bağlamında Bitlis Sempozyumu*. Ed. Fırat Ünsal, 211. Bitlis: Bitlis Eren Üniversitesi, 2023.
- Sümer, Faruk. "Akkoyunlular". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 2/270-274. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1989.
- Şemisa, Sirus. *Envâ-ı Edebî*. Tahran: Mitra, 1386.
- Türke-i İsfahânî, Sâinüddîn. *Akl ü İşk veya Münâzarât-ı Hams*, haz. Ekrem Cûdî-i Himmeti, Tahran: İntişârât-ı Mîrâs-ı Mektûb, 1375.
- Türke-i İsfahânî, Sâinüddîn. *Akl ü İşk veya Münâzarât-ı Hams*, İstanbul: Beyazıt Devlet Kütüphanesi, nr. 5863.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Münâzara". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 31/574-576. Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2020.

Ekler:

Ek 1. Mer'aşî-i Necefî Kütüphanesi nr. 7576, 45b7:

مناظرة روزه و عيد

ای روی تو حیدور و بروی تو نماز بر من زهر تو روزه و لفظ نماز
از روی تو نماز و از روی تو روزه و در این مقصود تو می طلبی آثار نماز
و نماز را که در حدیث آمده و در حدیث آمده و در حدیث آمده و در حدیث آمده
سواء التوحید لعیب العبد و عباد الله و عباده و اولی الفضل المرید العبد العبد
آغاز رساله در نسخه خطی

⁷ Nüshaya ulaşılamadığından Purcevadi'nin yayınından alınmıştır.

Ek 2. Esad Efendi Koleksiyonu, nr. 1888, vr. 211b-212a:

Ek 3. Ayasofya Koleksiyonu nr. 3202, 1b-2a:

